

TILSHUNOSLIKDA LEKSIK VA FRAZEOLOGIK BIRLIK TUSHUNCHALARINING ROLI

Ahmedova Halima, Termiz davlat universiteti “Fakultetlararo
chet tillari” kafedrasida katta o‘qituvchisi

THE ROLE OF LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL UNIT CONCEPTS IN LINGUISTICS

Ahmedova Halima, Senior Lecturer, Department of Interfaculty
Foreign Languages, Termez State University

РОЛЬ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ КОНЦЕПТОВ В ЛИНГВИСТИКЕ

Ахмедова Халима, старший преподаватель кафедры
межфакультетских иностранных языков Термезского
государственного университета

<https://orcid.org/0009-0007-4428-8981>

e-mail:

ahmedova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada leksik va frazeologik birlik tushunchalari, ularning mazmun-mohiyati, maqsad va vazifalari borasida fikr-mulohazalar keltirilgan. Shuningdek, ushbu tushunchalarning tilshunoslik tizimidagi o‘rni va o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: leksik birlik tushunchasi, frazeologiya, tilshunoslik, termin, terminologiya, lingvistika.

Abstract: This article presents opinions on the concepts of lexical and phraseological units, their essence, goals and objectives. It also analyzes the place of these concepts in the system of linguistics and their specific aspects.

Key words: concept of lexical combination, phraseology, linguistics, term, terminology, linguistics.

Аннотация. В данной статье представлены мнения о понятиях лексических и фразеологических единиц, их сущности, целях и задачах. Также анализируется место этих понятий в системе языкознания и их специфические аспекты.

Ключевые слова: понятие лексического сочетания, фразеология, языкознание, термин, терминология, языкознание.

KIRISH. Bugungi kunga kelib tilshunoslik sohasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar son va sifat jihatidan o‘sib bormoqda. Bu tadqiqotlar doirasida tildagi leksik birliklar, uning tilshunoslik sohasidagi ahamiyati, frazeologik birliklar bilan o‘zaro munosabatlari masalasiga alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Nutqning asosiy qurilish materialini bo‘lgan lug‘at uning asosiy mazmun-mohiyatini tashkil qiladi, shuning uchun tilning lug‘atini o‘zlashtirish barcha nutq qobiliyatlarini rivojlantirishning asosiy shartidir. Lug‘at leksik

birliklardan iborat. Leksik birlik – bu har qanday narsa, hodisalar, ularning xususiyatlarini anglatishi mumkin bo‘lgan so‘z, so‘z birikmasi yoki boshqa til birligi hisoblanadi. Leksik birliklar – bu tilshunoslik tizimidagi asosiy elementlar bo‘lib, ular ma’lum bir ma’no va funksiyani ifodalaydi. Leksik birliklar tilning boyligini va ifoda imkoniyatlarini oshiradi. Ularni to‘g‘ri ishlatish esa mulqot samaradorligini ta’minlaydi[1].

**ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODLAR.** V.I.Shaxovskiy ta’biri bilan

aytganda, leksik birlik – til lug‘atining asosiy elementlarini tashkil etuvchi so‘z, so‘zning bir qismi yoki so‘zlar zanjiridir[4].

Tilning frazeologik tarkibi V.V.Vinogradovning mashhur tasnifiga ko‘ra idiomatik iboralar va frazeologik birliklarni o‘z ichiga oladi. Bunday iboralar turg‘un birikmalarning boshqa turlaridan bir qator belgilari bilan farqlanadi: birinchidan, ular so‘zlardan emas, balki birikmalardan tashkil topgan. Ikkinchidan, ular butun frazeologik birlikka xos bo‘lgan yaxlit ma‘noga ega bo‘lib, uni tashkil etuvchi komponentlarning alohida ma‘nolariga ajralmaydi, bu esa idiomalarni so‘zlarning o‘zgaruvchan birikmalaridan ajratib turadi. Uchinchidan, gap tarkibidagi idiomatik birikmalar yaxlit birlik sifatida doimo ma‘lum sintaktik o‘rinlarni egallab, grammatik jihatdan ajratilmaydigan birikmalar sifatida so‘zlar bilan munosabat va aloqaga kirishadi [3].

MUHOKAMA. Leksik birliklar tilshunoslik tizimida uchta asosiy vazifani bajaradi: nominativ, aniqlovchi va kommunikativ. Nominativ funksiya moddiy olamning obyektlari va hodisalarini nomlashdir. Aniqlovchi vazifasi haqida gapiradigan bo‘lsak, u leksik birliklarning mantiqiy belgilash vositasi bo‘lishiga imkon beradi. Kommunikativ funksiya leksik birliklarga aloqa vositasi sifatida qaraydi. Shu bilan bir qatorda, leksik birliklarning yana quyidagi asosiy funksiyalarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Ma‘no ifodalash. Leksik birliklar ma‘lum bir ma‘noni ifodalaydi va fikrlarni aniq bayon qilish imkonini beradi;

2. Muloqot o‘rnatish. Leksik birliklar yordamida odamlar o‘z fikrlarini, his-tuyg‘ularini va g‘oyalarini bir-birlariga yetkazadilar. Ular muloqotni samarali va tushunarli qiladi.

3. Grammatik funksiya. Leksik birliklar grammatik tuzilmalarda muhim rol o‘ynaydi. Ular fe‘l, ot, sifat kabi so‘z turkumlarini tashkil etadi va jumla tuzishda ishtirok etadi.

4. Stilistik funksiya. Leksik birliklar tilning stilistik jihatlarini belgilaydi. Turli xil leksik birliklar yordamida muayyan uslubni yaratish mumkin (masalan, rasmiy, norasmiy, adabiy).

5. Kontekstual ma‘no. Leksik birliklarning ma‘nosi kontekstga bog‘liq. Ular turli vaziyatlarda turlicha ma‘nolarni anglatishi mumkin, bu esa muloqotni yanada boyitadi.

6. Madaniyatni aks ettirish. Leksik birliklar orqali xalqning urf-odatlarini, an‘analari va madaniyati ifodalanadi. Masalan, maxsus terminlar yoki idiomalar o‘sha xalqning hayot tarzini aks ettiradi.

7. O‘qitish va o‘rganish. Leksik birliklar til o‘rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki ularni bilish va to‘g‘ri ishlatish til ko‘nikmalarini rivojlantiradi [6].

Zamonaviy tilshunoslikda leksik birlik bilan bir qatorda frazeologik birlikning tilshunoslik tizimidagi maxsus birlik sifatidagi kvalifikatsiyasi shubha ostiga olinmaydi. Frazeologik birlik qoida tariqasida yaxlit ma‘noga ega bo‘lgan leksemalarning nisbatan turg‘un, takrorlanuvchi, ifodali birikmasi hisoblanadi.

Aniqlanishicha, frazeologik birlik tildagi maxsus birlik va funksional maqsad sifatida uning sifat jihatidan o‘ziga xosligini belgilovchi o‘ziga xos shakl va mazmun belgilariga ega. Ushbu belgilarning har biri alohida-alohida va boshqalar bilan birgalikda nafaqat frazeologik birlikni boshqa til birliklaridan ajratishga, balki uning shakl va mazmun jihatidan boshqa leksik birliklar bilan, birinchi navbatda, til birliklari bilan bog‘liqlik darajasini aniqlashga imkon beradi. Shu bilan birga, frazeologik birlikning tildagi o‘rni va uning boshqa til birliklari bilan shakl va mazmun munosabatining o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risidagi masala, birinchi navbatda, bizning fikrimizcha, bu boradagi mulohazalar bilan bog‘liq holda o‘z yechimini topmagan. Bu bilan til frazeologiyasiga taalluqli ayrim hodisalarni izohlash va baholashda turli xil nomuvofiqliklar va qarama-qarshiliklar kelib chiqadi[5].

Idiomatik iboralar o‘z xossalari va nutqda qo‘llanilishi jihatidan so‘zlar bilan yaqin munosabatga kirishadi: so‘zlar kabi ular ham leksik va grammatik ma‘noga ega. Leksik-grammatik xususiyatlariga ko‘ra, ular ma‘lum leksik-grammatik kategoriyalarga taqsimlanadi. So‘zlar bilan bir xil xususiyatlardan foydalanib, ularni qo‘llanish sohasi, stilistik va emotsional-ekspressiv bo‘yoqlari bilan tavsiflash mumkin. So‘zlar va idiomalar o‘rtasidagi bunday bog‘liqlik ularning to‘liq o‘xshashligini anglatmaydi: so‘zlar va frazeologik birliklarni taqqoslash jarayoni parametrlarning har biri uchun ularning sezilarli farqlarini ko‘rsatadi, bu ushbu til birliklarining har birining kategorik o‘ziga xosligi bilan bog‘liq [2].

NATIJALAR. Tildagi soʻzlar va idiomalar inson tomonidan atrofda voqelikni bilish jarayonida shakllanadigan tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Tilning lugʻat tarkibi tilning konseptual tarmogʻini maʼlum bir semantik tizim sifatida aks ettiradi, uning maʼlum qismlari leksik va frazeologik birliklarni ifodalaydi, ular voqelikni turkumlashda turli xil nominatsiyalarga ega. Leksik nominatsiya uchun asosiy narsa inson ongi tomonidan maʼlum bir sinfning barcha obyektlariga xos boʻlgan umumiy va eng muhim xususiyatlar asosida aniqlangan bir xil obyektlar, jarayonlar, hodisalar va boshqalar sinfini belgilashdir.

Shunday qilib, leksik birliklar, birinchi navbatda, voqelikni turkumlash jarayonida insonlar jamoasi tomonidan oʻrnatilgan atrofda olam elementlarini, ularning bir-biri bilan aloqalari va munosabatlarini tilda aks ettirish uchun ishlatiladi[3].

Leksik birlikdan farqli oʻlaroq, frazeologik birlik tilda obyektlar sinfini (keng maʼnoda) belgilash uchun emas, balki bir sinf ichidagi alohida obyektlarni boshqa obyektlaridan farq qiladigan biron bir xususiyatga koʻra farqlash uchun ishlatiladi. Tilning lugʻat tarkibidagi leksika va frazeologiya oʻrtasidagi munosabat masalasi tildagi leksik va frazeologik birliklar oʻrtasidagi munosabatning umumiy tavsifi uchun eng muhim masalalardan biridir. Ushbu muammoni muhokama qilish jarayonida izchillik bilan turli yechimlar taklif qilinadi. Bir qator xususiyatlarga koʻra leksik va frazeologik birlik oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik gʻoyasi ifodalangan. Frazeologiya maxsus tilshunoslik fani sifatida shakllanishidan oldin leksik va frazeologik birlik oʻrtasidagi ekvivalentlik nazariyasi shakllandi[4].

Frazeologik birlikning soʻz va iboralardan keskin farq qiluvchi tilning maxsus birligi sifatida eʼtirof etilishi hamda frazeologiyaning oʻziga xos tadqiqot obyekti va predmetiga ega boʻlgan maxsus fan sifatida belgilanishi bilan frazeologiyani oʻrganish, tilning oʻziga xos xususiyatlariga eʼtibor qaratila boshlandi. Frazeologik birlikning oʻziga xos xususiyatlari, pirovardida tilning alohida birligi sifatida uning kategorik oʻziga xosligini belgilaydigan xususiyatlarga ega ekanligini aniqlashga imkon berdi.

Bu esa tilning lugʻat tarkibidagi maxsus tizim sifatida lugʻat va frazeologiyaning alohida va maʼlum darajada yakka holda oʻrganilishiga olib

keldi. Shu bilan birga, bu yoʻnalishdagi izlanishlar frazeologiya haqidagi ilmiy gʻoyalarning kengayishiga, frazeologik birlikning tilning maxsus birligi sifatidagi mohiyati haqidagi bilimlarning chuqurlashishiga hissa qoʻshdi. Bu, oʻz navbatida, tilning lugʻat tarkibi va frazeologiyasini har bir lisoniy birlik oʻz oʻrniga ega boʻlgan, boshqa birliklar bilan maʼlum munosabatda boʻlgan va ular bilan maʼlum aloqalarga kirishadigan yagona leksik-frazeologik tizim sifatida baholanishiga olib keldi. Ammo bu yerda shuni aytish kerakki, leksik va frazeologik birliklarni bunday oʻrganish mohiyatan endigina boshlanmoqda[6].

XULOSA. Xulosa sifatida aytish mumkinki, tildagi leksik va frazeologik birliklar oʻrtasida uzviy aloqadorlik mavjud. Leksik va frazeologik tizimlar tilda parallel ravishda birga yashaydi, oʻzaro bir-biriga taʼsir qiladi, bir-birini toʻldiradi. Har bir leksik birlikning shakl va mazmunining oʻziga xosligi uning tildagi funksional maqsadini va nutqda qoʻllanish doirasini belgilaydi. Soʻz bilan yetarlicha ifodalab boʻlmaydigan tushuncha mazmuni frazeologik birlik orqali ifodalanadi, aksincha, frazeologik birlik bilan ifodalab boʻlmaydigan narsa soʻz bilan ifodalanadi.

ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Hasanboyeva O.I. Til oʻrgatish metodikasida leksik birliklarning oʻrni. Экономика и социум. 2022. – С. 226-229.
2. Mamatov A.E. Hozirgi zamon oʻzbek adabiy tilida leksik va frazeologik norma muammolari. – Toshkent: 1992. – B. 182.
3. Авербух К.Я. Терминологическая вариантность // Вопросы языкознания. – 1986. № 6. – С. 38-50.
4. Володина Н.М. Термин как элемент системы языкового выражения специальных понятий // Научно-техническая терминология. – М., 2001. № 2. – С. 27-29.
5. Герд А.С. Формирование терминологической структуры русского биологического текста. – Л.: Наука, 1981. – 112 с.
6. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учебное пособие для филолог. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
7. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009. – B. 175.